

İLSAM Akademi Dergisi

Journal of ILSAM Academy

ISSN 2757-9212

H. Ebu Bekir'in Halife Seçilmesinin Geleneksel Otorite Bağlamında Değerlendirilmesi

A Review Of Abu Bakr's Election To The Caliphate In The Context Of Traditional Authority

Osman DERTLİ

Dr. Diyanet İşleri Başkanlığı, Köln/
ALMANYA.
osmandertli@hotmail.com
ORCID: 0000 0002-4423-6002

Cilt/ Issue: 2/1, 39-60
Geliş Tarihi: 30.01.2022
Kabul Tarihi: 23.02.2022

Atf: Dertli, Osman. "Hz. Ebu Bekir'in Halife Seçilmesinin Geleneksel Otorite Bağlamında Değerlendirilmesi", *İLSAM Akademi Dergisi* 2/1 (Nisan 2022), 39-60.

Dipnot: Osman Dertli, "Hz. Ebu Bekir'in Halife Seçilmesinin Geleneksel Otorite Bağlamında Değerlendirilmesi", *İLSAM Akademi Dergisi* 2/1(Nisan 2022), Sayfa.

ÖZ

H. Muhammed, 610 yılında vahiy almaya başlamasıyla dini, 622 yılında da Medine'ye hicret etmesiyle birlikte siyasi bir görev üstlenmiştir. O vefat edinceye kadar hem dini otoriteyi hem de siyasi otoriteyi temsil etmiş, vefatıyla birlikte sosyolojide dini otorite tipi olarak kabul edilen din kurucusu olma görevi sona ermiştir. Ancak siyasi otoriteye bağlı görevi, kendisini takip eden tilmizleri tarafından devam ettirilmiştir. Öyle ki; daha Hz. Peygamber'in cenazesi defnedilmeden bu siyasi otorite görevini kimin yerine getireceği konusu Ben-i Saide gölgeğinde Ensar ve Muhacir arasında tartışılmış ve neticede Hz. Ebu Bekir'in siyasi otoritenin başı olmasına karar verilmiştir. Bu makalede Hz. Ebu Bekir'in halife seçilmesi Weber'in meşru otorite tipleri içerisinde yer alan geleneksel otorite bağlamında değerlendirilmeye çalışılacaktır. Hz. Ebu Bekir'in halife seçilme sürecinde yaşananlar kanaatimize göre geleneksel otoriteyle yakından ilgilidir. İslam Devletinin ilk halifesi olan Hz. Ebu Bekir, meşruluğunu karizmatik (dini) ya da yasal otoriteden değil tamamen geleneksel otoriteden almaktadır. Çalışmada dolaylı gözlem tekniğine başvurularak kaynak, bilgi ve belgeler toplanmış ve bu kaynaklar konu çerçevesinde değerlendirmeye tabi tutulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Din Sosyolojisi, Geleneksel Otorite, Meşruiyet, Halife, Hz. Ebu Bekir.

ABSTRACT

Muhammad (p.b.u.h) assumed a religious duty when he started to receive revelations in 610, and a political task with his migration to Medina in 622. He represented both religious and political authority until his death, and his duty under religious authority ended with his death. However, his duty under the political authority

was continued by his disciples who followed him. Even before the funeral of the Prophet was buried, the issue of who would fulfill this duty of political authority was discussed between the Ansar and Muhajir in the shadow of Banu Sa'ida, and it was finally decided that Abu Bakr would be the head of the political authority.

In this article, the election of Abu Bakr as caliph will be examined in the context of "traditional authority", which is one of Weber's types of legitimate authority. In our opinion, the process of Abu Bakr's election to the caliphate is closely related to traditional authority. Abu Bakr, as the first caliph of the Islamic State, derives his legitimacy entirely from traditional authority rather than charismatic (religious) or legal authority. All the information and documentation in this study were obtained with the indirect observation technique and these sources were evaluated within the framework of the subject.

Keywords: Sociology of Religion, Traditional Authority, Legitimacy, Caliph, Abu Bakr.

EXTENDED ABSTRACT

In his last 23 years, starting from the year 610 when he was the addressee of revelation, Muhammad (p.b.u.h) had both religious and political (non-religious) duties that are carried out by himself directly. He conveyed the divine orders he received from God (Allah) as a religious duty to his interlocutors. As a political duty, he had the responsibility to build a new society and state within the framework of the teachings of Islam until his death. In order to fulfill these duties and responsibilities, the Prophet made serious efforts almost everywhere, especially in Mecca, during the process of his prophethood. In Mecca, which was the source point of the Prophet's efforts, his call which was based on the revelation, found only limited individual responses, and the number of those who accepted his Prophethood could only reach few hundreds until the emigration to Medina (Hijrah). Therefore, it is possible to describe those who believe in the Prophet in Mecca as a Muslim community rather than a Muslim society. It was after the Hijrah that this Muslim community could complete its political, social, economic and military organization. In other words, the faith-based community that emerged in Mecca fully transformed into an Islamic society after the emigration to Medina.

With the migration of the Prophet and Muslims to Medina, a great change took place both socially and politically. Especially the political and social steps that the Prophet took here, led the people of Medina to gather under his presidency

and to have a state administration. With the treaty he made with all parties living in Medina, the Prophet provided the determination of the elements that make up the state, such as the homeland, the nation and the political authority. He succeeded the formation of a homeland with certain borders and united everyone around the sense of belonging to Medina. In addition, the Prophet determined the borders of Medina in order to give this consciousness to the people who were deprived of homeland consciousness and counted the lands within these borders as the homeland of the Medina City State. All these activities show that the Prophet had political authority as well as religious authority. For this reason, he became not only the religious leader but also the political leader of the state he founded in Medina and tried to fulfill these duties until he passed away.

With the death of the Prophet in 632, his religious duty, namely his prophethood, came to an end. With his death, it is no longer possible to talk about a prophet, a founder of religion and a religious authority who guides the society in religious matters, produces solutions to religious and social problems, and guides his disciples. On the other hand, the political authority of the Prophet, which led to the establishment and institutionalization of the Islamic state and the domination of the entire Arabian lands which was started with the emigration to Medina, did not end with his death, on the contrary, it continued. The duty of governing the state that the Prophet had was carried on by those who believed in him. However, with the death of the Prophet, since the Qur'an and Sunnah did not determine the style of government of the state, the issue of who will take over the political authority and how the society will be governed has always been a matter of debate. Even before the funeral of the Prophet was buried, the issue of who would fulfill this duty of political authority was discussed between the Ansar and Muhajir in the shadow of Banu Sa'ida, and it was finally decided that Abu Bakr would be the head of the political authority and he fulfilled this duty for a period of two years and three months. Of course, a number of principles were decisive in this debate environment in which the first president of the Islamic state was elected finally. Although it is stated in Islamic sources that a hadith that is said to belong to the Prophet was influential in the process of Abu Bakr's election as caliph, and this election was tried to be legitimized in the religious sense. However, the determining factor in Banu Sa'ida was traditional Arab politics and authority in our opinion.

According to Weber, governments have to base their existence on a legitimate source, on solid ground, in order to be accepted by the society they rule. Otherwise, they can neither have the authority nor manage society in the long run. According to him, political powers should get their legitimacy from either traditional or charismatic or legal-rational authority in order to govern the

society. In this sense, the legitimacy ground of political power in traditional authority is the customs and traditions inherited from the past.

Existing traditional Arab politics and customs had a significant impact on the election of Abu Bakr as the head of state after the Prophet. In particular, the position of the Quraysh tribe in the society in terms of both asabiyyah and sacred perception was effective in the election of Abu Bakr as caliph. In addition, tribalism and asabiyyah that had come from the past and prevailed in social life clearly showed their presence in Banu Sa'ida. Istishara (consultation), and the advantageous position of being old and famous for elections were also decisive elements in the election of Abu Bakr as the caliph since these elements had always been functional in traditional Arab politics. For this reason, it does not seem very convincing to explain Abu Bakr's coming to power on religious grounds. What determines and legitimizes his power is mostly the customs and traditions, that is, the traditional authority, which was established in the Arab society.

GİRİŞ

Hz. Peygamber'in vahye muhatap olduğu 610 yılından başlamak üzere vefatına kadar geçen 23 yıllık süre içerisinde bizzat kendisinin yürüttüğü hem dini hem de siyasi (dünyevi) görevleri söz konusu olmuştur. Dini görev olarak Allah'tan almış olduğu ilahi emirleri muhataplarına tebliğ eden Hz. Muhammed, siyasi görev olarak ise vefat edinceye kadar İslam'ın öğretileri çerçevesinde yeni bir toplum ve devlet inşa etme sorumluluğunu üstlenmiştir.¹ Hz. Peygamber bu görev ve sorumluluklarını yerine getirmek adına peygamberliği süreci içerisinde başta Mekke olmak üzere hemen her yerde ciddi caba ve gayret ortaya koymuştur. Hz. Peygamberin caba ve gayretlerinin başlangıç noktası olan Mekke'de vahiy merkezli çağrı bireysel olarak karşılık bulmuş, O'nun Peygamberliğini kabul edenlerin sayısı hicrete kadar ancak yüzleri bulabilmiştir. Dolayısıyla Mekke'de Hz. Peygambere inananları sosyolojik olarak Müslüman bir toplum olmaktan ziyade Müslüman bir topluluk olarak nitelemek mümkündür. Müslüman bir topluluğun, siyasi, sosyal, ekonomik ve askeri anlamda teşkilatlanmasını tamamlaması, yani Mekke'de ortaya çıkan inanç temelli topluluğun tam anlamıyla İslam toplumuna dönüşmesi ancak Medine'ye hicretle mümkün olmuştur.²

Hz. Peygamberin ve Müslümanların Medine'ye hicret etmesiyle birlikte hem toplumsal hem de siyasal anlamda büyük bir değişim gerçekleşmiştir. Özellikle Hz. Peygamberin burada atmış olduğu siyasi ve toplumsal adımlar, Medine halkının kendi başkanlığı altında toplanmasına ve bir devlet idaresine kavuşmasına yol açmıştır. Hz. Peygamber Medine'de yaşayan bütün taraflarla yapmış olduğu antlaşma ile ülke, halk ve siyasi otorite gibi devleti oluşturan unsurların belirlenmesini, sınırları belli bir vatanın oluşmasını sağlamış ve herkesi Medinelilik etrafında birleştirmiştir.³ Yapmış olduğu nüfus sayımı ile Müslümanların siyasi ve askeri gücünü tespit eden Hz. Peygamber, bu güce bağlı olarak politik kararlar almış, kurulan devlet için yeni stratejiler geliştirmiştir. Ayrıca Hz. Peygamber vatan şuurundan mahrum olan insanlara bu şuru vermek

¹ Mustafa Fayda, "Hulefa'î Raşidin", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/ 324, Adem Apak, *Ana hatlarıyla İslam Tarihi – 2*, (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2017), 19, M. Said Hatipoğlu, "İslam'da İlk Siyasi Kavmiyetçilik Hilafetin Kureysliliği", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 23/1 (1979), 156.

² Mustafa Arslan, "İlk Müslüman Toplumunun Oluşumu ve Hz. Muhammed: Kardeşleştirme Olayı Üzerine Tarihsel Bir Din Sosyolojisi İncelemesi", *Sünnet Sosyolojisi*, ed. Mustafa Tekin, (Ankara: Eskiye Yayınları, 2013), 243-244.

³ İlyas Akyüzöğlü, "Medine Site Devletinin Sosyo-politik Alt Yapısı", *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 6/11, (2016), 219, Akif Köten, "Hz. Peygamber'in İmamet Tasarrufu-Devlet Başkanı Olarak Hz. Peygamber'in Tasarrufları", *Din, Devlet İlişkileri Sempozyumu*, (İstanbul: Umut Matbaacılık, 1996), 100. Adnan Demircan, "Medine Vesikası Bağlamında Hz. Peygamber'in Yahudilerle Bir Arada Yaşama Tecrübesi", *Önder Peygamber ve Yeni Bir Devletin Kuruluşu*, der. Adnan Demircan, (İstanbul: Siyer Yayınları, 2015), 116.

için Medine'nin sınırlarını belirlemiş ve bu sınırlar içerisinde kalan toprakları Medine Site Devleti'nin vatan toprağı olarak saymıştır. Ortaya konan bütün bu faaliyetler Hz. Peygamberin dini otorite olması yanında siyasi otoriteye de sahip olduğuna işaret etmektedir. Bu nedenle O, Medine'de kurmuş olduğu devletin sadece dini lideri değil aynı zamanda siyasi lideri olmuş ve vefat edinceye kadar bu görevleri yerine getirmeye çalışmıştır.⁴

Ancak Hz. Peygamberin 632 yılında vefat etmesiyle birlikte sahip olduğu dini görevi yani peygamberliği son bulmuştur. O'nun vefatıyla artık topluma dini konularda rehberlik eden, dini ve sosyal sorunlara çözüm üreten, tilmizlerine yol gösteren, sosyolojik olarak dini otoriteler içerisinde yer alan bir peygamberden, bir din kurucusundan bahsetmek mümkün değildir. Diğer taraftan Medine'ye hicretle İslam devletinin kurulmasını, kurumsallaşmasını ve devletin bütün Arabistan topraklarına hâkim olmasını sağlayan Hz. Peygamberin siyasi otoritesi, yani devlet başkanlığı görevi ise O'nun vefatıyla son bulmamış aksine devam etmiştir. Hz. Peygamberin sahip olduğu devlet yönetme görevi kendine inananlar tarafından sürdürülmüştür. Ancak Hz. Peygamberin vefatıyla birlikte devletin yönetim tarzına dair, Kur'an ve Sünnet tarafından herhangi bir belirleme yapılmadığı için siyasi otoritenin başına kimin, nasıl geçeceği ve toplumun nasıl yönetileceği meselesi her zaman tartışma konusu olmuştur. Öyle ki; Hz. Peygamberin na'sı daha ortadayken Ensar ve Muhacir arasında kimin devlet başkanı olacağı üzerine Ben-i Sâide'de ciddi tartışmalar yapılmıştır.⁵ Neticede Hz. Ebu Bekir İslam devletinin ilk halifesi seçilmiş ve 2 yıl üç ay gibi bir süre bu görevi yerine getirmiştir. Elbette ki İslam devletinin ilk başkanının seçildiği bu tartışma ortamında bir takım ilkeler belirleyici olmuştur. Her ne kadar İslami kaynaklarda Hz. Ebu Bekir'in halife seçilme sürecinde Hz. Peygambere ait olduğu söylenen bir hadisin etkili olduğu ifade edilmiş ve dini anlamda bu seçim meşrulaştırılmak istenmiş olsa da bize göre Ben-i Sâide'de belirleyici unsur geleneksel Arap siyaseti ve otoritesi olmuştur. Hz. Peygamberden sonra otoritenin başı olarak seçilen Hz. Ebu Bekir, kanaatimize göre meşruiyetini karizmatik (dini) ya da yasal otoriteden değil tamamen geleneksel otoriteden almıştır.

Bu makalede Hz. Ebu Bekir'in halife seçilmesi ve bu seçim sürecinde yaşanan

⁴ M. Tayyib Okıç, "İslâmiyette İlk Nüfus Sayımı", *Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7/1, (Ankara, 1958), 11-20, Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi, Cilt I*, çev. Salih Tuğ, (İstanbul: İrfan Yayıncılık, 1996), 1/193, Mevlüt Koyuncu, "Medine Şehir Devleti" *Süleyman Demirel Üniv. Fen Edebiyat Dergisi*, (2009), 93-94.

⁵ Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî İbn Sa'd, *Tabakât*, çeviri ed. Adnan Demircan, (İstanbul: Siyer Yayınları, 2015), 3/203, , Ebû'l-Hasan İzzeddin Ali b. Muhammed b. Abdülkerim İbn'ül Esir, *El-Kamil fi'l-Tarih*, terc. Ahmet Ağırakça ve Arkadaşları, (İstanbul: Ocak Yayıncılık, 2016), 2/277-278.

tartışmalar Weber'in meşru otorite tipleri içerisinde yer alan geleneksel otorite bağlamında değerlendirilmeye çalışılacaktır. Çalışmada dolaylı gözlem tekniğine başvurulmuş kaynak, bilgi ve belgeler toplanmış ve bu kaynaklar konu çerçevesinde değerlendirmeye tabi tutulmuştur.

1. WEBER'E GÖRE OTORİTE TİPLERİ VE GELENEKSEL OTORİTE

Var olduğu ilk andan günümüze kadar tek başına yaşamayan, temel olarak sosyal bir varlık olma özelliğine sahip insanoğlu, asli ihtiyaçlarını karşılamak ve birtakım zorlukların üstesinden gelmek için mutlaka bir başkasına ihtiyaç duymaktadır. Bu ihtiyaç duyma hali, beraberinde insanların bir arada yaşamasına ve sosyal dayanışma içerisinde bulunmasına neden olmaktadır. Diğer taraftan insan ister doğuştan ister ise sonradan elde etmiş olsun kişisel, sosyal ve iktisadi hayatında diğerlerinden farklı güç ve niteliklere, maddi ve manevi imkânlarla sahip olabilmektedir. Kişiler arasında mevcut olan bu farklılıklar ise toplumsal hayatta bir takım eşitsizliklerin ortaya çıkmasına sebebiyet vermektedir. Bütün bunlar neticede insanlar arasında bir takım ilişkilerin yaşanmasına neden olmakta, bu ilişkiler ise toplumsal hayatta yönetmeyi, yönetilmeyi, itaat etme ya da itaat ettirmeyi yani iktidar olgusunu ortaya çıkarmaktadır.

En az iki insan arasında gerçekleşen ve birinin diğeri üzerinde var olan tahakkümü şeklinde ifade edilen iktidar, kısaca başkalarının davranışlarına yön verebilme, etkileme ve onları kontrol edebilme imkânı olarak tanımlanmaktadır.⁶ Weber ise iktidarı, toplumsal eylem temelinde “bir insanın, ya da bir dizi insanın, toplu bir eylemde, eylemlerine katılan başkalarının direnişine rağmen bile olsa, kendi iradelerini gerçekleştirme olanağı” olarak nitelendirmektedir.⁷ Bireysel ve toplumsal hayat başta olmak üzere hemen her alanda karşımıza çıkan iktidar ilişkisi siyasal anlamda farklı bir ilişki türüne işaret etmektedir. İnsanlar arasında meydana gelen iktidar ilişkisi gündelik hayatta, az sayıda kişi arasında ve belli sınırlar içerisinde ortaya çıkarken siyasal iktidar, bütün toplum ve toplumsal yapı üzerinde kendini gösteren bir ilişki türüdür. Siyasal iktidarı diğer iktidar ilişkilerinden ayıran temel özelliklerden biri, ülke vatandaşları için bağlayıcı kararlar alması ve bu kararları uygulamaya koymasıdır. Ayrıca siyasal iktidar, maddi olarak güç kullanma yetkisine sahip olması, rıza ve itaate dayanması nedeniyle farklılık arz eden bir iktidar türüdür. Bu nedenle siyasal iktidarı, toplum adına karar alma, kural koyma ve kuralları uygulama yetkisi olarak ifade etmek mümkündür.⁸ Ancak siyasal iktidarlar toplum üzerinde sahip oldukları

⁶ Münci Kapani, *Politika Bilimine Giriş*, (Ankara: Bilgi Yayınevi, 2007), 49.

⁷ Alan Swingewood, *Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi*, terc. Osman Akinhay, (İstanbul: Agora Kitaplığı, 2009), 201.

⁸ Kapani, *Politika Bilimine Giriş*, 52-53.

yetkiyi sağlıklı bir şekilde kullanabilmesi için bu yetkiyi mutlaka bir kaynağa dayandırmak zorundadır. Diğer bir ifade ile siyasal iktidarlar, yönetime dair aldıkları kararları uygulayabilmek için, kendisini halk tarafından meşru kabul edilen ve herkes tarafından kabul edilen hâkim bir inançla ilişkilendirmek durumundadır.

İktidarların toplum tarafından onaylanmasını ve almış olduğu kararların kabul görmesini sağlayan en temel husus iktidarın herkesçe meşru görülmesidir. “Yönetimi altındaki insanlar üzerinde yönetme hakkına sahip olduğu bilinciyle otoritesini kuran yönetimin, yönettiği toplum tarafından onaylanması ve tanınması şeklinde kendini gösteren yönetsel güç kurumu olarak”⁹ tanımlanan meşruiyet, siyasal iktidarın varlığını, devamlılığını, toplum üzerinde otorite kurabilmesini, düzen ve istikrar sağlayabilmesini sağlayan en önemli faktördür. Meşru ve meşrulaştırıcı bir temele sahip olmayan siyasal iktidarlarının varlığını sürdürmesi çok zordur. “Meşruiyet, siyasal iktidarın varlık sebebi ve devam etmesinin tek güvencesidir. Siyasal iktidarın yasa, emir ve eylemlerinin birey ve toplum nezdinde kabul görüp uyulmasının tek dayanağıdır.”¹⁰ Bu nedenle siyasal iktidarın güçlü ve istikrarlı olabilmesi için içinden çıkmış olduğu toplumun dini, hukuki ve sosyo-kültürel gibi meşruiyet vasıtalarına kendisini dayandırmak zorunluluğu vardır.¹¹

Weber otoriteyi gücün meşru bir biçimde kullanılması olarak tanımlamaktadır. Otorite sahip olduğu gücü kullanabilmesi için meşruiyetini gelenek, yasa ya da karizmadan almalıdır. Aksi halde toplum üzerinde var olan yaptırım gücünü kullanamaz ve meşruluğunu kaybeder. Geleneksel otoritede meşruiyet kaynağı, geçmişten tevarüs eden örf, adet ve geleneksel unsurlardır. Bu otorite tipinde iktidarların belirlenmesi, değişmesi ve halk tarafından onaylanması yani meşru kabul edilmesi geçmişteki geleneksel uygulamalar çerçevesinde şekillenmektedir. Otoriteyi temsil eden kişi ya da kişiler toplumda varlığını devam ettiren geleneksel kurallara göre belirlenir.¹² Ayrıca bu otoritede çok eski zamanlardan tevarüs eden gelenekler ve bu geleneksel unsurlara bağlı olarak iktidarı elde edenler, genellikle toplum tarafından kutsal olarak kabul edilir. Bu durum, siyasal iktidarın toplum üzerinde hakim bir güç olmasına ve toplumu yönetmesine imkan sağlar ve ona meşruluk kazandırır. Karizmatik otoritede ise

⁹ Ejder Okumuş, *Meşruiyet Ekseninde Din ve Devlet*, (İstanbul: Pınar Yayınları, 2003), 33.

¹⁰ Halis Çetin, “Siyasetin Evrensel Sorunu: İktidarın Meşruiyeti-Meşruiyetin İktidarı”, *Ankara Üniversitesi. Siyasal Bilgiler Fakültesi. Dergisi*, 58/3, (2003), 62.

¹¹ Ejder Okumuş, “Din ve Siyaset”, *Din Sosyolojisi*, ed. Mehmet Bayyigit, (Konya: Palet Yayınları, 2013), 210.

¹² Max Weber, *Bürokrasi ve Otorite*, çev. H. Bahadır Akın, (Ankara: Adres Yayınları, 2005), 55., Ömer Demir, Mustafa Acar, *Sosyal Bilimler Sözlüğü*, (İstanbul: Vadi Yayınları, 1997), 134.

iktidarın meşruiyeti, olağan üstü niteliklere sahip olduğuna inanılan bir kimseye güven ve itaate dayanmaktadır. Toplum iktidarı elinde bulunduran kişide tanrı vergisi ve olağan üstü bir alamet gördüğü için ona bağlılık gösterir ve kurduğu sisteme itaat eder. Yasalara ve akılcı kurallara dayanan otoritede ise siyasi iktidar meşruiyetini hukuki kurallardan almaktadır. Siyasi iktidar hukuk kurallarına ve akılcı kurallara uygun davrandığı sürece meşrudur.¹³ Ancak şu hiçbir zaman unutulmamalıdır ki siyasal iktidarların dayandığı meşruiyet kaynakları toplumdan topluma değişebilmektedir. Diğer taraftan bu meşruiyet kaynaklarının biri, bir kaçı veya hepsi aynı anda siyasi iktidarların toplum tarafından kabulünde ve onanmasında etkili olabilmektedir. Bir toplumda hem gelenekler hem de dini unsurlar aynı anda siyasi iktidarın meşruiyet kaynağı olabilir.¹⁴

2. (HİCAZ) ARAP SİYASETİNDE OTORİTEYİ BELİRLEYEN GELENEKSEL UNSURLAR

Arabistan'ın Hicaz bölgesinde en azından hicrete kadar belli bir devletten ve siyasi bir organizasyondan bahsetmek mümkün değildir. Bu bölgede kurumsal anlamda belli bir düzen söz konusu olmadığı için sınırları ve halkı belli bir ülke ve devlet yoktur. Var olan daha çok bir topluluk, aile, soy ve kabile reisleridir.¹⁵ Dolayısıyla Hicaz bölgesinde siyaset genellikle kabile ekseninde yapılmış ve devletin sahip olduğu görev ve sorumluluklar kabileler ve onların seçtikleri kişiler tarafından yerine getirilmiştir. Bedevi hayatın hâkim olduğu Hicaz'da hükümet etme görevi kabile reisine aittir. O hem hükümdar, hem kadı hem de ordu komutanıdır. Ancak sahip olduğu bu konum mutlak değildir. Bir kişinin kabile reisi seçilebilmesi için zekâ, yetenek, güç ve ileri görüşlü olma belirleyici bir unsurdur. Eğer seçimde benzer özelliklere sahip birden çok aday bulunursa, en yaşlı ve ünlü olan reis seçilir.¹⁶ Üyeler arasında reisin kim olacağı konusunda bir ihtilaf meydana gelmesi durumunda çözüm mercii olarak genellikle kâhinlere müracaat edilir ya da kura çekilir.¹⁷

¹³ Hans Freyer, *Sosyolojiye Giriş*, çev. Nermin Abadan, (Ankara: Ajanstürk Matbaası, 1957), 89-90, Goerge Ritzer, Jeffery Stepnisky, *Sosyoloji Kuramları*, çev. Himmet Hülür, (Ankara: Deki Basım Yayın, 2014), 132-138, Nur Vergin, *Siyasetin Sosyolojisi, Kavramlar, Tanımlar, Yaklaşımlar*, (İstanbul: Doğan Kitap, 2008), 64-74, Inger Furseth, Pal Repstad, *Din Sosyolojisine Giriş*, çev. İhsan Çapcıoğlu, Halil Aydınalp, (Ankara: Birleşik Yayınları, 2013), 258-259, Abdurrahman Kurt, *Din Sosyolojisi*, (Bursa: Dora Yayınları, 2011), 121-122.

¹⁴ Okumuş, "Din ve Siyaset", 210.

¹⁵ Julius Wellhausen, *Arap Devleti ve Sukutu*, çev. Fikret Işıltan, (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları), 1963, 2.

¹⁶ Corci Zeydan, *İslam Uygarlıkları Tarihi*, çev. Nejdet Gök, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2016), 1/47-48, Hakkı Dursun Yıldız, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, (İstanbul: Çağ Yayıncılık, 1992), 1/112.

¹⁷ Şemseddin Günaltay, *İslam Öncesi Araplar ve Dinleri*, sad. M. Mahfuz Söylemez, Mustafa Hizmetli, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016), 116.

Siyasi örgütlenmenin basit ve ilkel olduğu kabileden reisin asli görevi üyelerine rehberlik etmektir. Onun kabile mensuplarına görev yükleme ve ceza vermekten çok istişare heyetini toplama, savaşa ya da barışa karar verme ve misafirleri ağırlama gibi görevleri söz konusudur.¹⁸ Araplar tarafından kabilenin lideri otorite düşkününü bir kimse olmaktan ziyade, kabilesinin sorunlarına çözüm üreten ve kabilenin yükünü çeken bir kimse olarak telakki edilmektedir.¹⁹ Arap siyasetinde bir kimsenin reis olması, bu görevin verasetle babadan oğula geçmesi anlamını taşımaz. Ancak reis seçilen kişi geleneğe bağlı olarak bu görevi ölünceye kadar yerine getirir.²⁰ Dolayısıyla Hicaz Arap siyasetinde krallık ve monarşi diyebileceğimiz bir yönetim sisteminden bahsetmek mümkün değildir. Var olan yönetim tarzı bir tür başkanlık, riyaset ve şeffik (kabile şeyhliği) tarzındadır.²¹

İslam öncesi (Hicaz) Arap toplumunda yönetme erkini birleyen en temel unsurlardan biri kabilecilik ve buna bağlı olarak asabiyet duygusudur. Yaşadıkları bölgenin maddi ve manevi zorluklarıyla baş edebilmek adına Kabileler halinde yaşayan Araplar için asabiyet duygusu hem toplumsal hem de siyasi hayatta önemli fonksiyonlar icra etmektedir. Bunlardan biri hiç şüphesiz toplumsal dayanışmadır. Özellikle savaşın ve çatışmanın eksik olmadığı topraklarda bir arada olmak ve hayatta kalabilmek ancak toplumsal dayanışmanın kaynağı olan kabile hayat tarzı ve asabiyet duygusu ile mümkün olabilmektedir. Asabiyet duygusu bu anlamda kabile üyeleri arasındaki dayanışmayı, yardımlaşmayı ve bir arada yaşamayı sağlayan birlik ruhu ve bu ruhtan doğan güçtür. Bu güce ve birlik ruhuna tam manasıyla sahip olan kabileler ise siyasal olarak diğer kabileler üzerinde üstünlük sağlarlar. Diğer taraftan asabiyet duygusu toplumda çatışmaya ve parçalanmaya sebep olan bir unsurdur. Özellikle kendi kabilesinden olmayanlar için parçalayıcı ve yıkıcı bir rol oynayan asabiyet, bu topraklarda uzun yıllar süren savaşlara sebebiyet vermiştir. Hatta bazen asabiyet merkezli çatışmalar, aynı kabileye mensup üyeler arasında dahi kendini göstermiştir. Toplumsal hayatta asabiyetin oynadığı rolü ifade etmesi açısından şu darb-ı mesel dikkat çekicidir: “Ben ve kardeşim amcaoğluna karşıyız, ben ve amcaoğlu yabancıya karşıyız.”²²

Cahiliye dönemi Arap toplumunda üstünlük kurma araçları arasında hiç şüphesiz

¹⁸ Bernard Lewis, *Tarihte Araplar*, çev. Hakkı Dursun Yıldız, (İstanbul: Ağaç Kitabevi Yayınları, 2009), 43.

¹⁹ Marshall.G.S. Hodgson, *İslam'ın Serüveni-I*, çev. Berkay Ersöz, (Ankara: Phoenix Yayınevi, 2017), 195, Neşet Çağatay, *İslam'dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, (Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1957), 87-88, Adem Apak, *Anahatlarıyla İslam Öncesi Arap Tarihi ve Kültürü*, (İstanbul: Ensar Yayınları, 2014), 130.

²⁰ Mehmet Azimli, *Cahiliye'yi Farklı Okumak*, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016), 115.

²¹ Süleyman Uludağ, *İslam Siyaset İlişkileri*, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1998), 80-81.

²² Muhammed Abid Câbirî, *İslam'da Siyasal Akıl*, (İstanbul: Kitapevi, 1997), 152.

şan ve şöhret sahibi olma ve bununla övünme gelmektedir. Bu manada kabileler pazarlarda, panayırlarda atalarıyla, cesaretleriyle, savaşlarıyla ve cömertlikleriyle övünerek, birbirlerine karşı üstünlük sağlamaya çalışmışlardır. Nitekim Mekkeli Araplar özellikle Kureyş kabilesi kendilerini Kâbe'nin hizmetkârı olarak görmüşler ve bundan dolayı da ayrıcalıklı bir konuma sahip olduklarını düşünmüşlerdir. Onlar her zaman ve her yerde üstün meziyetlere sahip olduklarını dile getirerek psiko-sosyal açıdan diğer kabileler üzerinde otorite kurmuşlardır.

Arap siyasetinde eskiden beri belirleyici olan bir başka husus ise istişare ve hakemliktir. Kabile üyeleri kendileri için önemli önemli gördükleri bir konuda karar almadan önce bir araya gelerek o konu hakkında istişarede bulunurlardı. Eğer istişareler olumlu bir neticeye ulaşmaz ise, konu toplumda değerli ve kutsal görülen kâhinlere ya da falcılara taşınır ve sorunun çözümü için onlardan hakemlik yapmaları istenirdi.

3. HZ. EBU BEKİR'İN HALİFE SEÇİLMESİNE ETKİ EDEN GELENEKSEL UNSURLAR

Hz. Peygamber hicri 11. Yılında son hac görevini yapıp Medine'ye döndüğünde yorgun ve bitkin düşmüştü. Zamanla bu bitkinlik hastalığa dönüşmüş ve Hz. Peygamberin durumu ağırlaşmaya başlamıştı. Nihayetinde Hz. Peygamber namaza çıkamayacak duruma gelince Hz. Ebu Bekir'den cemaate imamlık yapmasını istemişti. Rebiülevvel ayının 12. Günü Hz. Peygamber kendisini biraz iyi hissedince sabah namazı için mescide çıkmış ve Hz. Ebu Bekir'in imamlığında namazını eda etmişti. Ancak aradan birkaç saat geçtikten sonra öğleye doğru Hz. Peygamberin vefat ettiği bildirilmişti. Bu arada Hz. Ebu Bekir Medine'nin doğusunda yer alan Sunh'ta bulunmaktaydı.²³ Hz. Peygamberin vefat haberini alır almaz hücre-i saadete gelen Hz. Ebu Bekir, Peygamberin yüzündeki örtüyü kaldırarak O'nu öpmüş ve "Babam anam sana feda olsun. Allah'ın takdir ettiği şerbeti tattın. Artık ebediyyen sana ölüm yoktur." Diyerek üzüntüsünü dile getirmişti. Daha sonra mescide çıkan Hz. Ebu Bekir, Hz. Peygamberin ölümüyle şaşkınlık içerisinde bulunan sahabeye bir konuşma yapmış ve onları teskin etmişti.²⁴

Bu arada Ben-i Saide'de Ensar'ın imamet için toplandıkları ve Sa'd b. Ubade'yi lider olarak belirledikleri bilgisini alan Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer ve Ebu Ubeyde b. Cerrah' ile birlikte Ensar'ın yanına gitmişti. Orada Muhacirler halifenin Kureyş'ten, Ensar ise kendilerinden olmasını istemişler, Ensardan bazıları ise

²³ Ebu Cafer Muhammed b. Cerir Taberi, *Târihu't-Taberî - 3*, terc. Cemalettin Saylık, (Ankara: Ankara okulu Yayınları 2019), 195-196.

²⁴ Taberi, *Târihu't-Taberî - 3*, 198.

hem Muhacirler hem de Ensar'dan olmak üzere iki halife seçilmesini teklif etmişti.²⁵ Muhacirler ve Ensar arasında yaşanan uzun ve hararetli tartışmaların ardından nihayet Hz. Ebu Bekir'e biat edilmişti. Ancak Hz. Ebu Bekir'e biat edilme ve halife seçilme sürecinde Ben-i Sâide gölgeğinde sahabeler tarafından birçok husus gündeme getirilmişti. Halifenin kim olması gerektiği noktasında Muhacirler ve Ensar tarafından öne sürülen argümanlar dini olmaktan çok geleneksel Arap siyaseti ile yakından ilgiliydi ve bu geleneksel unsurlar halifenin seçilmesinde belirleyici olmuştu. Şimdi Arap siyasetini belirleyen geleneksel unsurların Hz. Ebu Bekir'in halife seçilme sürecinde ortaya çıkan tezahürlerine işaret etmek yerinde olacaktır.

3.1. Kabilecilik ve Asabiyet

İbn Haldun'a göre kabile yaşamının hâkim olduğu toplumlarda, kabilenin reisi olmak isteyen kişiler diğerlerinden farklı olarak bir takım niteliklere sahip olmaları gerekmektedir. Özellikle asabiyet merkezli bir toplumda, kendi kabilesinin, aşiret ve akrabasının yönetimine talip olan, yani özel riyaseti elde etmek isteyen kişi, soy olarak o kabileye mensup olmalıdır. Kabilenin soyundan olmayan kişinin reis olma imkânı yoktur. Diğer taraftan aday olan kişi, şeref sahibi, herkes tarafından tanınan bir geçmişe ve atalara sahip olmalıdır. Geçmiş parlak olmayan, şöhret olarak yeterli üne kavuşmayan bir kabile üyesi özel reisliğe aday olamaz. Kendi kabilesinde başkan olan kişinin diğer kabileler üzerinde hâkimiyet kurarak genel reisliği elde etmesi için gerekli şart ise galibiyettir. Zaferler elde edemeyen, savaşlar kazanamayan bir kabilenin diğer kabileleri hâkimiyeti altına alması mümkün değildir.²⁶ Bunun için ise asabiyet merkezli toplumda ciddi bir mücadele ortaya koymak ve bu mücadeleye bağlı olarak zafer elde etmek genel başkanlık için temel esastır. Kısacası başkan olmak ve diğer kabileler üzerinde otorite sahibi olmak için galibiyet şarttır. Galibiyet ise, diğer kabilelerde var olandan daha güçlü ve onları savaşta tek tek yenilgiye uğratan bir başka asabiyete ihtiyaç duymaktadır.²⁷ Bu asabiyet kabile içerisinde gücünü koruduğu ve zaferler kazandığı sürece genel riyaseti temsil eder. Aksi durumda ise otoritesini kaybeder ve sahip olduklarını daha güçlü bir asabiyete

²⁵ Taberi, *Târihu'l-Taberî* - 3, 215, Ebu Muhammed Abdullah Bin Müslim Ed-Dineveri İbn Kuteybe, *el-İmame ve's-Siyâse*, terc. Cemalettin Saylık, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017), 29-30.

²⁶ Muhammed Abid Câbirî, *İbn Haldun'un Düşüncesi: Asabiyet ve Devlet*, çev. Muhammet Çelik, (İstanbul: Mana Yayınları, 2018), 224-227.

²⁷ Ebu Zeyd Velîyyüddin Abdurrahman b. Muhammed İbn Haldun, *Mukaddime*, Haz. Süleyman Uludağ, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1988), I/436.

ve kabileye bırakır.²⁸

İslamiyet'ten önce Arap toplumunda yöneticiyi belirleyen en temel nitelik asabiyettir. Asabiyet bağları güçlü olanlar toplumu yöneten kimselerdir. Elbette toplumu yönetmek için güçlü bir asabiyetin yanında –ki güçlü bir asabiyetin doğrudan ortaya çıkardığı bir sonuç olarak- iktisadi ve askeri nüfuz da belirleyici bir unsurdur. Diğer taraftan Arap toplumunda yönetici konumunda olanlar otoritelerini maddi unsurların yanında soyut ilkelerle de ilişkilendirerek toplum üzerinde hâkimiyetlerini sağlamışlardır. Nitekim Kureyş'in lideri Kusay Mekke'de otorite kurmak için ilk önce asabiyet bağlarından ve sahip olduğu askeri üstünlükten yararlanmıştı. O kardeşinin yardımı ile yani güçlü bir asabiyet bağıyla Mekke'de Huza'a kabilesini mağlup etmiş ve şehrin yönetimini ele geçirmişti. Elde ettiği galibiyetin ardından Kusay, maddi üstünlüğünü manevi değerlerle de desteklemiş, böylece Mekke'deki otoritesini daha da sağlamıştı. Özellikle Kabe merkezli bir üstünlük ve değer algısını başta kendi kabilesi olmak üzere bütün topluma hakim kılmaya çalışan Kureyş lideri, Kâbe'ye sahip olmanın Allah'a komşu olmak anlamına geldiğini söylemişti. O kazandığı zaferin ardından Kâbe'nin etrafına ilk önce kendi kabilesini yerleştirerek onlara: “Ey Kureyş halkı! Siz Allah'ın komşuları ve onun Harem'inin sakinlerisiniz” şeklinde hitap etmişti. Bu hitabıyla Kusay kabilesinin sadece maddi açıdan değil manevi olarak da diğer kabilelerden üstün olduğunu ima etmişti.²⁹ Daha sonra Kâbe'nin merkeze bulunduğu bu manevi üstünlük algısı, merkezden taşraya, Mekke'den Hicaz'a yayılarak toplumun bütün kesimlerinde kabul görmüş ve böylece Kureyş kabilesi hem maddi hem de manevi olarak toplumda otorite konumuna gelmişti. Özellikle Fil hadisesi, Kureyş kabilesinin sahip olduğu otoriteyi daha da pekiştirmiş, başta kabile üyeleri olmak üzere diğer bütün Araplar nezdinde Kureyş'in seçkin bir kabile olduğu anlayışını bu olay somut hale getirmişti. Öyle ki artık Kureyşliler hem söylemlerinde hem de eylemlerinde üstün ve seçkin bir kabile olduklarını dile getiriyorlardı. Onlar fil hadisesinden sonra, kendilerinin İbrahim'in (a.s) çocukları, Kâbe'nin sahibi ve Mekke'nin idarecileri olduklarını söyleyerek

²⁸ Câbiri, *İbn Haldun'un Düşüncesi: Asabiyet ve Devlet*, 227, Mustafa Tekin, *Din Sosyolojisi*, (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2016), 70. İbn Haldun'a göre iki tür asabiyetten bahsetmek mümkündür: Nesep Asabiyeti ve Sebep Asabiyeti. Nesep asabiyeti kan bağına dayalı dayanışma ve aidiyet duygusudur. Bu asabiyet bedevi toplumlarda kabilenin ayakta kalmasında ve zorluklarla baş etmesinde önemli bir fonksiyon icra etmektedir. Kabile büyüyüp başka kabileleri de içerisine dâhil etmesiyle, yani devletleşme sürecine girmesiyle birlikte nesep asabiyeti yerini sebep asabiyetine bırakır. Artık kabileyi veya devleti ayakta tutan nesep asabiyeti değil, herkes tarafından kabul edilen ortak bir hedef ve ortak bir değer olarak görülen sebep asabiyetidir.

²⁹ Ahmed b. Yahya b. Cabir Belâzürî, *Ensâbü'l Eşrâf-Hz. Peygamberin Hayatı ve Şahsiyeti Siyasi ve Askerî Mücadeleleri*, tahk. Süheyl Zekkari, Riyad Zerkali, çev ed. Adnan Demircan, çev. Hikmet Akdemir, (İstanbul: İlkhaf Yayınevi, 2018), I/114.

kendilerini diğer Araplardan üstün görüyorlardı.³⁰ Eylemde ise Hums anlayışını uygulamaya geçiren Kureyşliler, kendilerini diğer kabilelerden ayrıcalıklı bir konuma yerleştirmişlerdi. Dolayısıyla ticari ve askeri alanda ortaya konan başarı, soyut ilkelerle ve manevi değerlerle birleşince Kureyş kabilesi hem Mekke’de hem de diğer Araplar nezdinde yönetici konumuna gelmiş, güçlü bir otoriteye sahibi olmuştu.

Kureyş kabilesi daha önce elde etmiş olduğu bu itibarı ve sağlamlaştırmış olduğu otoritesini elbette ki Ben-i Sâide gölgesi altında bırakmak istememiştir. Nitekim Muhacirlerin burada gündeme getirdikleri ilk şey Kureyş’in Hicaz’da en itibarlı kabile olduğu ve diğer kabilelerin ondan başkasına boyun eğmeyeceği meselesidir. Hz. Ebu Bekir Arapların halifelik makamına Kureyş’ten başkasını düşünmeyeceğini dile getirerek kabilesinin diğer kabilelerden üstün olduğunu açıkça ifade etmiştir. O, “Biz Resulullah’ın ashabıyız. Soy olarak Arapların özüyüz. Hiçbir Arap kabilesi yoktur ki Kureyş’in onlarla bir hısımlığı olmasın.”³¹ “Ancak Araplar bu işin Kureyş’te olmasına rıza gösterebilirler. Yurt olarak da nesep olarak da Kureyş Arapların kalbidir.”³² sözleriyle geçmişteki otorite algısına vurgu yapmıştır. Ayrıca Hz. Ebu Bekir’in kendilerinin ümera, Ensar’ın ise vüzerâ olduğunu burada dile getirmesi, muhacirlerin kendilerine nerede konumlandıklarını ifade etmesi açısından dikkat çekicidir. Diğer taraftan bazı kaynaklarda “İmamlar Kureyş’tendir”³³ hadisinin Ben-i Sâide gölgesi altında Hz. Ebu Bekir tarafından gündeme getirildiği ifade edilmiş olsa da bize göre bu ifade geçmişte var olan otorite algısının Hz. Peygambere dayandırılarak meşrulaştırılmak istenmesinden başka bir şey değildir.³⁴ Dolayısıyla Ben-i Sâide’de gündeme getirilen bütün bu argümanlar geleneksel Arap siyasetinde hakim olan asabiyeti güçlü bir kabilenin diğer asabiyetler üzerinde otorite kurma cabasından başka bir şey değildir.

Hz. Ebu Bekir’in halife seçilmesinde etkili olan bir başka husus ise geçmişte yaşanan Kabileler arası rekabetinin varlığıdır. Nitekim Evs ve Hazrec arasında eskilere dayanan kabile rekabeti kendini Ben-i Sâide’de somut bir şekilde göstermiştir. Bilindiği üzere Evs ve Hazrec arasında yıllarca süren bir düşmanlık söz konusuydu. Öyle ki bu düşmanlığın en son ve en kanlısı Hicretten beş yıl önce gerçekleşen Buas savaşıydı. İki kabile arasında var olan bu düşmanlık Hz.

³⁰ Ebu Muhammed Cemaladdin Abdülmelik İbn Hişam, *Es-Siretü’n-Nebeviyye*, terc. Abdülvehhab Öztürk, (İstanbul: Kahraman Yayınları, 2016), I/ 258.

³¹ Celaleddin Suyuti, *Halifeler Tarihi*, çev. Onur Özatağ, (İstanbul: Ötügen Neşriyat, 2014), 29.

³² Taberi, *Târihu’l-Taberî* - 3, 203.

³³ Buhari, *Menakıb*, 1, 2.

³⁴ Hatipoğlu, “İslam’da İlk Siyasi Kavmiyetçilik Hilafetin Kureyşliliği”, 122-209, Câbirî, *İslam’da Siyasal Akıl*, 270-271, Ahmet Akbulut, *Sahabe Dönemi İktidar Kavgası*, (Ankara: Otto Yayınları, 2015), 71-74, Apak, *Ana Hatlarıyla İslam Tarihi -2*, 39-41.

Peygamberin Medine'ye hicret etmesiyle son bulsa da, geçmişten gelen rekabet ve kabilecilik anlayışı tamamen ortadan kalkmamıştı. Bundan dolayı Evs'liler Beni Sâide'de "Allah'a yemin olsun eğer Hazrec bu işin başına bir defa geçecek olursa bu konuda onlar ebediyen sizin üzerinizde olur ve ebediyen bu işte bir payınız olmaz. Haydi, kalkın ve Ebu Bekir'e biat edin."³⁵ diyerek Hazrecilerin iktidarına itiraz etmişlerdi. Ayrıca Hazrec kabilesinin ileri gelenlerinden biri olan Beşir'in, yine kendi kabilesinden olan Sa'd b. Ubade'ye haset ederek onun halife olmasını engellemeye çalışması 'ben ve kardeşim amcaoğluma karşı, ben ve amcaoğlum yabancıya karşı' darb-ı meselinin en somut göstergesidir. Nitekim Beşir b. Sa'd, Hz. Ebu Bekir'e biat edince Hubab b. el-Münzir "Ey Beşir b. Sa'd! Senin bu hareketin asiliktir, seni buna mecbur eden nedir? Amcaoğluna emirlik sebebiyle haset ettin" diyerek tepkisini ortaya koymuştur. Bütün bunlar halifelik seçiminde kabile siyasetinin ve asabiyetin dolayısıyla geleneğin ne yönde etkili olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Câbirî'nin ifadesiyle "Ebu Bekir'e Hz. Peygamberin halifesi olarak bey'at edilmesi sırasında gerçekleşen olayların belirleyicisi veya okuma biçimi ne 'akide' ne de 'ganimet'tir, tek belirleyici 'kabile' mantığıdır."³⁶

3.2. İstişare ve Üstünlük Mücadelesi

Arap siyasetinde otoriteyi belirleyen en önemli özelliklerinden biri hiç şüphesiz istişaredir. Onlar önemli addettikleri bir konu hakkında karar almadan önce mutlaka bir araya gelerek o konuyu kendi aralarında istişare ederdi. İslam Dini de geçmişten tevarüs eden bu uygulamayı "karara bağlanacak işlerde onlarla istişare et"³⁷ ayeti ile bir ilke haline getirmiş ve bunu yapmayı üstün bir meziyet olarak nitelemiştir. Gelenekten gelen ve İslam Dini tarafından da onaylanan istişare usulü Ben-i Sâide gölgeliğinde de işletilmiştir. Devleti yönetme gibi önemli konuda planlanmış bir şekilde olmasa da Muhacirler ve Ensar arasında bir tartışma ve bir istişare gerçekleşmiştir. Tartışmanın merkezinde herkesin kendi adayını iktidara taşıma gibi bir amaç bulunsa da, gündeme getirilen konular toplum açısından neyin kabul edilip edilmeyeceğine işaret etmekteydi. Nitekim maddi ve manevi açıdan asabiyeti ve kabilesi güçlü bir Kureys'in toplum tarafından benimseneceği bu tartışmaların sonucunda ortaya çıkan bir husustur.³⁸

Muhacir ve Ensar arasında Ben-i Sâide de yaşanan tartışmada otoriteyi dolayısıyla siyasi üstünlüğü elde etmek için gündeme taşınan bir başka konu

³⁵ İbn'ül Esir, *El-Kamil fi'l-Tarih*, II/283, Suyuti, *Halifeler Tarihi*, 33.

³⁶ Câbirî, *İslam'da Siyasal Akıl*, 280.

³⁷ Ali İmran, 159, Şura, 38.

³⁸ İbn'ül Esir, *el-Kâmil fi'l-Tarih*, II/ 278-284, İbn Hişam, *es-Siretü'n Nebeviyye*, IV/402-406.

ise Hz. Muhammed'e yardım etme meselesidir. Hz. Peygambere verilen destek üzerinden birbirlerine üstün gelme mücadelesidir. Bu tavır ve anlayış geçmişten gelen ve kabile siyaseti ile yakından ilgili olan, aynı zamanda sosyal hayatta varlığını sürdüren bir durumdur. İslam öncesi Arap kültüründe ve toplumsal hayatında kabilelerin en temel amaçlarından biri herkese karşı yaptıkları ve eyledikleriyle şan ve şöret sahibi olma isteğidir. Kabile mensupları diğer kabilelere karşı savaşta ortaya koydukları cesaret ve mücadeleyle, insanlara karşı göstermiş oldukları cömertlikle ve en önemlisi soylarıyla övünür ve bunu hemen her yerde dile getirirlerdi. Böylece sahip oldukları ün ve itibarlarını daha da artırır ve birbirlerine karşı üstünlük kurmaya çalışırlardı. Bu konuda en iyi örnek fil hadisesi, Kâbe, Kâbe hizmetleri ve hac gibi hususlardır. Nitekim Mekkeliler sahip oldukları maddi ve manevi değerlerle kendilerini her zaman ayrıcalıklı bir konumda görmüşler ve “Bizler İbrahim'in oğullarıyız, harem halkıyız, Beyt'in idarecileriyiz, Mekke'nin sakinleriyiz, Araplardan hiçbirinin bizim gibi hakkı yoktur, bizim gibi yeri yoktur”³⁹ diyerek diğer Araplardan daha üstün olduklarını ifade etmişlerdi. Kabilelerin birbirlerine karşı bu üstünlük kurma mücadelesi geçmişte kalmamış, İslamiyet'ten sonra da farklı zaman ve mekânlarda, gündeme getirilen bir husus olmuştur. Geçmişten farklı olarak değişen sadece üstünlük sağlamak için araçsallaştırılan değer ve konuların farklılığıydı.

Bu bağlamda Ben-i Sâide gölgeğinde Ensar ve Muhacirin, siyasi otoritenin kendilerinden olması yönünde ortaya koydukları ilk argüman, peygambere yardım üzerinden kendi üstünlüklerine vurgu yapmalarındır. İbn Esir'de yer alan rivayete göre Sâideoğulları gölgeğinde toplanan Ensar halife olarak Sa'd b. Ubade'yi belirlemişti. Halifelik kararı üzerine Sa'd b. Ubade orada bulunanlara: “Ey Ensar topluluğu sizin öyle bir geçmişiniz ve üstünlüğünüz var ki; bu Araplardan hiç kimseye nasip olmamıştır.” şeklinde hitaba başlayarak Hz. Muhammed'in on yıldan fazla kavmi arasında kalmış olmasına rağmen O'na çok az kimsenin inandığını, inananların O'nu koruyamadıklarını, dinini himaye edemediklerini ve kötülüğü O'ndan savamadıklarını gündeme getirerek bunları Ensar'ın sağladığını ve Hz. Muhammed'i ve dinini Ensar'ın yücelttiğini ifade etmiş ve “o halde insanlar bir tarafa bu işe kendinizi layık görmelisiniz. Çünkü bu onlardan çok sizindir.”⁴⁰ Şeklinde hitap ederek halifeliğin kendi hakları olduğunu ifade etmiş, bu hakkı başkalarında görmemişti. Ortaya konan bu anlayışa karşı Hz. Ebu Bekir'de Hz. Peygambere karşı sağladıkları destek üzerinden Muhacirlerin üstünlüğüne vurgu yapmış ve halifeliğin kendi hakları olduğunu dile getirmişti. O Muhacirlerin Hz. Peygambere, hiç kimsenin

³⁹ İbn Hişam, *es-Siretü'n Nebeviyye*, I/258.

⁴⁰ İbn'ül Esir, *el-Kâmil fi't-Tarih*, II/280, Taberi, *Tarihu't Taberi-3*, 214-219, İbn Kuteybe, *el-İmame ve's-Siyâse*, 27-31, İbn Şihâb Ez-Zühri, *el-Meğâzi*, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016), 130-131.

inanmadığı bir dönemde tabi olduklarını, bundan dolayı ciddi sıkıntılarla karşılaştıklarını, işkenceye, boykota uğradıklarını ancak bütün bunlara sabrederek Hz. Peygamberin yanında durduklarını ifade ettikten sonra “bu bakımdan onlar bu yeryüzünde Allah’a ilk ibadet edenler ve Allah ve Resûlu’ne ilk iman eden kimseler oldular. Onlar Resûlullah’ın dostları ve O’nun aşiretinin efradıdır. O bakımdan Hz. Muhammed’den sonra bu işte insanlar arasında en çok söz sahibi olan kimseler onlardır.”⁴¹ diyerek Muhacirlerin diğerlerinden daha üstün olduğunu ifade etmişti. Hz Ebu Bekir ve Sa’d b. Ubade’nin ifadeleri tıpkı geçmişte olduğu gibi Arapların birbirlerine karşı üstünlük mücadelesinin Ensar ve Muhacir’in dilinden farklı argümanlarla gündeme taşınmasından başka bir şey değildir. Siyasi olan otoritenin, siyasi niteliklere haiz Ensar ya da Muhacir içerisinden biri tarafından yürütülmesi gerektiği Ben-i Saide’de tartışılması gerekirken, Hz. Muhammed ve İslam’a yardım üzerinden üstünlük ve makam elde etme mücadelesinin gündeme getirilmesi eski alışkanlıkların devam ettiğinin açık göstergesidir. Diğer taraftan bu üstünlük mücadelesine manevi unsurlarda eklenerek iktidarın kendileri için bir hak olduğu iddiası geleneksel otorite de var olan geçmişten gelen kutsallık algısıyla yakından ilgilidir. Özellikle Kureyş kabilesinin Kâbe merkezli ve Hz. Peygamber soyundan olma vurgusu toplumun onları kutsal gördüğüne işaret etmektedir. Nitekim Ben-i Saide’de Beşir b. Sa’d Muhacirlerin peygamberin soyundan olduklarına işaret ederek imametın onların hakkı olduğunu dile getirmesi bu anlayışı desteklemektedir.

3.3. Otorite İçin Yaşlı ve Ünlü Olma

Arap siyasi geleneğinde kabile reisi seçilirken dikkate alınan en önemli özelliklerden biri de mevcut adaylar içerisinden en yaşlı, en yetenekli ve en ileri görüşlü olanın lider olarak tercih edilmesidir. Eğer adaylar arasında aynı özelliklere sahip bir kaç kişi bulunursa, içlerinden en yaşlı ve en ünlü olanı kabilenin reisi olarak seçilirdi. Bu belirleyici özellikler ve seçim uygulaması Beni Sâide’de kendini somut olarak göstermiştir. Ensar kendi liderleri olarak Sa’d b. Ubade’yi belirlemişlerdi. Çünkü O, Hazrec kabilesinin lideri ve yaş olarak da ileri yaşta bulunan bir kimseydi. Sa’d b. Ubade, ikinci Akabe biatı başta olmak üzere Uhud ve Hendek gibi savaflara katılmış ve on iki kişilik temsilciler heyeti içerisinde var olmuş bir sahabeydi.⁴² Ayrıca O, ilk Müslümanlar arasında yer alan, Ensar tarafından sözü dinlenen, itibarı ve saygınlığı üst seviyede olan önemli bir şahsiyetti.⁴³ Hz. Ebu Bekir ise Ben-i Saide’de bulunanlar içerisinde hem Hz. Peygamberle var olan hukuku hem de Müslümanlar içerisindeki

⁴¹ İbn’ül Esir, *el-Kâmil fi’l-Tarih*, II/281, Ez- Zühri, *el- Meğazi*, 131.

⁴² İbn Sa’d, *Tabakât*, III/680-681.

⁴³ Adnan Demircan, *Haricilik Mezhebinin Doğuşu Bağlamında Din-Siyaset İlişkisi*, (İstanbul: Beyan Yayınları, 2015), 18.

konumu itibarıyla diğerlerinden ayırıcı niteliklere sahip bir kimseydi. Nitekim rivayetlerde Hz. Ebu Bekir’i halife adayını olarak teklif eden Hz. Ömer ve Ebu Übeyde burada yapmış oldukları konuşmalarda O’nun faziletine ve sahip olduğu ayırıcı niteliklere işaret etmişlerdir. Onlar: “Allah’a yemin ederiz ki bu konuda biz senin başına emir olamayız. Çünkü sen muhacirlerin en faziletli ve İslam dininin en değerli buyruğu olan namazda Rasûlullah’ın halifesisin. Elini uzat da sana biat edelim.”⁴⁴ diyerek gelenekten tevarüs eden anlayışa vurgu yapmışlar ve neden Hz. Ebu Bekir’in halife olarak seçilmesi gerektiğinin gerekçelerini dile getirmişlerdir. Bu geleneksel uygulama Ensar açısından da kabul edilebilir bir durum olduğundan Hz. Ebu Bekir’in halife seçilmesine bu anlamda bir itiraz söz konusu olmamıştır. Bütün bunlar siyasi otoritesinin belirlenmesi sürecinde Müslümanların geçmişteki tecrübelerinden istifade ettiklerini ve kendilerine göre nitelikli, üstün özelliklere sahip ve yaşlı olan iki adaydan daha ünlü olanını halife olarak seçtiklerini göstermektedir.⁴⁵

3.4. Otorite Düşünü Olmama ve Sorumluluğu Üstlenme

Geleneksel Arap siyasetinde dikkate alınan bir başka husus ise kabile reisi olacak kişinin iktidar hırsı ve otorite düşünü olmaktan ziyade kabilenin sorunlarını çözmeye ve sorumluluğu üstlenmeye talip olmasıdır. Kabilenin başına gelen kişi, otoritenin nimetlerinden çok, çölün, yokluğun ve savaşın hakim olduğu coğrafyada imkansızlıklarla mücadele etmek durumundadır. Bu geleneksel anlayış elbette kendini Ben-i Saide gölgesi içinde göstermiştir. Bilindiği üzere tartışmaların ardından devletin halifesi seçilen Hz. Ebu Bekir, bu süreç içerisinde hiçbir zaman iktidara talip olmamıştı. O’nun halife seçilmesinde Hz. Ömer ve Ebu Ubeyde’nin teklifi ve ısrarı önemli bir rol oynamıştır. Dolayısıyla Hz. Ebu Bekir otorite düşünü bir kimse değildi. İkinci olarak Hz. Ebu Bekir, halife olduktan sonra vefat edinceye kadar hiçbir zaman otoritenin imkânlarından istifade etmemiştir. Aksine ayrılığa düşmek üzere olan Müslümanları bir arada tutmak için büyük gayret göstermiş, fitne ve isyan peşinde koşturanlara karşı ise ciddi mücadele ortaya koymuştur. Hz. Aişe’nin konuyla ilgili dile getirdikleri bu durumun en somut göstergesidir: “Resûlullah vefat edince Araplar dinlerinden döndüler, Yahudilik ve Hristiyanlık kendini gösterdi, münafıklık meydana çıktı. Müslümanlar kış gecesinde yağmura tutulmuş koyun sürüsü gibi oldular. Çünkü Hz. Peygamber Sallallahu aleyhi ve sellem’i kaybetmişlerdi. Sonunda Allah onları Ebu Bekir’in üzerinde birleştirdi.”⁴⁶ “Resûlullah (sav) vefat edince

⁴⁴ İbn’ül Esir, *el-Kâmil fi’l-Tarih*, II/283.

⁴⁵ Mehmet Azimli, “Hulefa-i Raşidin Dönemi Halife Seçimleri”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, VII/1, (2007), 42.

⁴⁶ Ahmed b. Yahya el-Belâzuri, *Fütuhu’l Büldân*, terc. Mustafa Fayda, (İstanbul: Siyer Yayınları, 2013), 112.

babamın karşılaştığı zorluklar sağlam dağlara yüklenseydi, onları paramparça ederdi. Medine'de nifak hâkimdi. Allah'a yemin ederim ki babam, insanların ihtilafa düştükleri her konuyu, İslamiyet'teki değer ve ilgisine göre en süratli bir şekilde çözdü."⁴⁷ Özet olarak ifade etmek gerekirse geleneksel Arap siyasetinde başkanlık için dikkate alınan otorite düşkünü olmama ve sorumluluğu üstlenme gibi hususlar Ben-i Saide de işletilmiş ve bu özelliklere haiz Hz. Ebu Bekir siyasi otoritenin başı seçilmiştir.

SONUÇ

Weber'e göre iktidarlar, yönettikleri toplum nezdinde kabul görebilmeleri için varlıklarını meşru bir kaynağa, sağlam bir zemine dayandırmak durumundadırlar. Aksi takdirde ne otorite sahibi olabilirler ne de uzun vadede toplumu yönetebilirler. O'na göre siyasal iktidarlar toplumu yönetebilmesi için meşruiyetini ya geleneksel ya karizmatik ya da yasal-ussal otoriteden almalıdır. Bu anlamda geleneksel otoritede siyasal iktidarın meşruiyet zemini geçmişten tevarüs eden örf adet ve geleneklerdir.

Hz. Ebu Bekir'in Hz. Peygamber'den sonra devlet başkanı olarak seçilmesinde geleneksel Arap siyasetinin, örf ve adetlerinin belirgin etkisi olmuştur. Özellikle Kureyş kabilesinin hem asabiyet hem de kutsal algı bağlamında toplumda sahip olduğu konum Hz. Ebu Bekir'in halife seçilmesinde etkili olmuştur. Ayrıca geçmişten gelen ve toplumsal hayatta hakim olan kabilecilik ve asabiyet açık ve net bir şekilde Ben-i Saide'de varlığını göstermiştir. Bunun yanında geleneksel Arap siyasetinde işlevsel olan istişare, yaşlı ve ünlü olanın seçilmesi gibi hususlar, Hz. Ebu Bekir'in halife seçilmesinde belirleyici olmuştur. Bu nedenle Hz. Ebu Bekir'in iktidara gelişini dini gerekçelerle açıklamak çok sağlıklı gözükmemektedir. Onun iktidarını belirleyen ve meşru kılan Arap toplumunda yerleşik olan örf, adet ve geleneklerdir, yani geleneksel otoritedir.

KAYNAKÇA

Akbulut, Ahmet. *Sahabe Dönemi İktidar Kavgası*, Ankara: Ottto Yayınları, 2015.

Apak, Adem. *Ana hatlarıyla İslam Tarihi – 2*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2017.

Arslan, Mustafa. "İlk Müslüman Toplumunun Oluşumu ve Hz. Muhammed: Kardeşleştirme Olayı Üzerine Tarihsel Bir Din Sosyolojisi İncelemesi", *Sünnet Sosyolojisi*, ed. Mustafa Tekin, Ankara: Eskiye Yayınları, 2013.

Akyüzoğlu, İlyas. "Medine Site Devletinin Sosyo-politik Alt Yapısı", *Yalova*

⁴⁷ Belâzuri, *Fütuhu'l Bildân*, s. 112, Ahmet Cevdet Paşa, *Kıyas-ı Enbiyave Tevarih-i Hulefa*, (İstanbul: Bedir Yayınevi, 1981), I/285.

Sosyal Bilimler Dergisi, 6/11 (2016), 200-232.

Apak, Adem. *Anahatlarıyla İslam Öncesi Arap Tarihi ve Kültürü*, İstanbul: Ensar Yayınları, 2014.

Azimli, Mehmet. *Cahiliyye'yi Farklı Okumak*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016.

Azimli, Mehmet. "Hulefa-i Raşidin Dönemi Halife Seçimleri", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, VII/1, (2007), 35-59.

Belâzürî, Ahmed b. Yahya b. Cabir. *Ensâbü'l Eşrâf-Hz. Peygamberin Hayatı ve Şahsiyeti Siyasi ve Askerî Mücadeleleri*, tahk. Süheyl Zekkari, Riyad Zerkali, çev. ed. Adnan Demircan, çev. Hikmet Akdemir, İstanbul: İlkharf Yayınevi, 2018.

Buhari, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî. *Sahihi Buhari*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992.

Câbirî, Muhammed Abid. *İslam'da Siyasal Akıl*, İstanbul: Kitapevi, 1997.

Câbirî, Muhammed Abid. *İbn Haldun'un Düşüncesi: Asabiyet ve Devlet*, çev. Muhammet Çelik, İstanbul: Mana Yayınları, 2018.

Cevdet Paşa, Ahmet. *Kıyas-ı Enbiyave Tevarih-i Hulefa*, İstanbul: Bedir Yayınevi, 1981.

Çağatay, Neşet. *İslam'dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1957.

Çetin, Halis. "Siyasetin Evrensel Sorunu: İktidarın Meşruiyeti-Meşruiyetin İktidarı", Ankara Üniversitesi. *Siyasal Bilgiler Fakültesi. Dergisi*, 58/3, (2003), 61-87.

Demircan, Adnan. *Haricilik Mezhebinin Doğuşu Bağlamında Din-Siyaset İlişkisi*, İstanbul: Beyan Yayınları, 2015.

Demircan, Adnan. "Medine Vesikası Bağlamında Hz. Peygamber'in Yahudilerle Bir Arada Yaşama Tecrübesi", *Önder Peygamber ve Yeni Bir Devletin Kuruluşu*, der. Adnan Demircan, İstanbul: Siyer Yayınları, 2015.

Demir, Ömer, Acar, Mustafa. *Sosyal Bilimler Sözlüğü*, İstanbul: Vadi Yayınları, 1997.

el-Belâzuri, Ahmed b. Yahya b. Cabir. *Fütuhu'l Büldân*, terc. Mustafa Fayda, İstanbul: Siyer Yayınları, 2013.

Ez- Zühri, İbn Şihâb. *el- Meğazî*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016.

Fayda, Mustafa. "Hulefa'î Raşidin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 1998 18/ 324-338.

Freyer, Hans. *Sosyolojiye Giriş*, çev. Nermin Abadan, Ankara: Ajanstürk Matbaası, 1957.

Furseth, Inger, Repstad, Pal. *Din Sosyolojisine Giriş*, çev. İhsan Çapcıoğlu, Halil Aydınalp, Ankara: Birleşik Yayınları, 2013.

Günaltay Şemseddin. *İslam Öncesi Araplar ve Dinleri*, sad. M. Mahfuz Söylemez, Mustafa Hizmetli, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016.

Hamidullah, Muhammed. *İslam Peygamberi*, çev. Salih Tuğ, İstanbul: İrfan Yayıncılık, 1996.

Hatipoğlu, M. Said. "İslam'da İlk Siyasi Kavmiyetçilik Hilafetin Kureyşliliği", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 23/1 (1979), 121-213.

Hodgson, Marshall.G.S. *İslam'ın Serüveni-I*, çev. Berkay Ersöz, Ankara: Phoenix Yayınevi, 2017.

İbn'ül Esir, , Ebü'l-Hasan İzzeddin Ali b. Muhammed b. Abdülkerim. *El-Kamil fi't- Tarih*, terc. Ahmet Ağırakça ve Arkadaşları, İstanbul: Ocak Yayıncılık, 2/2016.

İbn Haldun, Ebu Zeyd Veliyyüddin Abdurrahman b. Muhammed. *Mukaddime*, Haz. Süleyman Uludağ, İstanbul: Dergâh Yayınları, 1988.

İbn Hişam Ebu Muhammed Cemaleddin Abdülmelik. *Es-Siretü'n Nebeviyye*, terc. Abdülvehhab Öztürk, İstanbul: Kahraman Yayınları, 2016.

İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Men' el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî. *Tabakât*, çeviri ed. Adnan Demircan, İstanbul: Siyer Yayınları, 2015.

İbn Kuteybe, Ebu Muhammed Abdullah Bin Müslim Ed-Dineveri. *el- İmame ve's-Siyâse*, terc. Cemalettin Saylık, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017.

Kapani, Münci. *Politika Bilimine Giriş*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 2007.

Koyuncu, Mevlüt. "Medine Şehir Devleti" *Süleyman Demirel Üniv. Fen Edebiyat Dergisi*, (2009), 87-103.

Köten, Akif. "Hz. Peygamber'in İmamet Tasarrufu-Devlet Başkanı Olarak Hz. Peygamber'in Tasarrufları", *Din, Devlet İlişkileri Sempozyumu*, İstanbul: Umut Matbaacılık, 1996.

- Kurt, Abdurrahman. *Din Sosyolojisi*, Bursa: Dora Yayınları, 2011.
- Lewis, Bernard. *Tarihte Araplar*, çev. Hakkı Dursun Yıldız, İstanbul: Ağaç Kitabevi Yayınları, 2009.
- Okiç, M.Tayyib. “İslâmiyette İlk Nüfus Sayımı”, *Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7/1 (1958), 11-20.
- Okumuş, Ejder. *Meşruiyet Ekseninde Din ve Devlet*, İstanbul: Pınar Yayınları, 2003.
- Okumuş, Ejder. “Din ve Siyaset”, *Din Sosyolojisi*, ed. Mehmet Bayyığıt, Konya: Palet Yayınları, 2013.
- Ritzer, Goerge, Stepnisky, Jeffery. *Sosyoloji Kuramları*, çev. Himmet Hülür, Ankara: Deki Basım Yayın, 2014.
- Swingewood, Alan. *Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi*, terc. Osman Akınhay, İstanbul: Agora Kitaplığı, 2009.
- Suyuti, Celaleddin. *Halifeler Tarihi*, çev. Onur Özatağ, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2014.
- Taberi, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir. *Târîhu l-Taberî*, terc. Cemalettin Saylık, Ankara: Ankara okulu Yayınları 2019.
- Tekin, Mustafa. *Din Sosyolojisi*, İstanbul: Rağbet Yayınları, 2016.
- Uludağ, Süleyman. *İslam Siyaset İlişkileri*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 1998.
- Vergin, Nur. *Siyasetin Sosyolojisi*, Kavramlar, Tanımlar, Yaklaşımlar, İstanbul: Doğan Kitap, 2008.
- Yıldız, Hakkı Dursun. *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, İstanbul: Çağ Yayıncılık, 1992.
- Zeydan, Corci. *İslam Uygarlıkları Tarihi*, çev. Nejdet Gök, İstanbul: İletişim Yayınları, 2016.
- Weber, Max. *Bürokrasi ve Otorite*, çev. H.Bahadır Akın, Ankara: Adres Yayınları, 2005.
- Wellhausen, Julius. *Arap Devleti ve Sukutu*, çev. Fikret Işıltan, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1963.